

Av: Vibeke Johannessen

Hva beskytter en risikoutsatt ungdom for å utvikle et rusmisbruk? Det drøfter Vibeke Johannessen i denne artikkelen. Hun er prosjektsjef ved Kompetansesenter rus - region vest Bergen, Bergensklinikken.

På tross av det umulige?

Arbeidet med å forstå mulig skjevutvikling hos unge trengs kunnskap både om risiko og beskyttelse. Risiko og beskyttelse kan relateres til individuelle forhold, samspill i familie og forhold til venner, skole og nærmiljø. Artikkelen peker på noen av de områder som berører denne helheten. Risiko og beskyttelse er prosesser som inngår i et komplekst samspill, der hendelser forsterker eller modererer risiko. Risiko og beskyttelse kan erfares og oppleves ulikt av gutter og jenter, og gutter og jenter påvirkes ulikt. Innenfor områder som individuelle faktorer, familie, venner, skole og nærmiljø vil beskyttende prosesser omhandle forhold som anerkjennelse, tilknytning, sosial kompetanse og sosioøkonomiske forhold. Rutter (2000) har i sin forskning kommet frem til at konsekvenser av risiko eskalerer i

takt med antall risikoer, samtidigheten av disse risikoene og varigheten av dem. Om en vokser opp i en familie med foreldre som er rusavhengige, fører ikke dette nødvendigvis til at barna får de samme problemene. Risikoen treffer, men konsekvensene av risikoen er ikke gitt.

En vet ikke risikoens styrke – risiko virker forskjellig og påvirker barn og unge ulikt.

Sårbarhet er altså ikke statisk, det er ikke noe som er fastlagt en gang for all framtid. Individuelle faktorer, som hvor robust en er, og hvordan omgivelsene støtter opp som en motvekt, vil ha betydning for konsekvensene av risikoutvikling. En vet ikke risikoens styrke – risiko virker forskjellig og påvirker barn og unge ulikt. Samtidig finner en støtte for at jo flere belastningsfaktorer barn utsettes for, jo sterkere intensiteten til disse belastningsfaktorene er og jo lenger varigheten av dem er, dess

mer øker sannsynligheten for kompliserte liv. Men hvordan omgivelsene håndterer hendelsene, vil bidra til å forsterke eller moderere risiko. Hendelser kan bli håndtert "klossete", noe som kan forsterke traumet eller forverre opplevelsen. Det som kan være risiko i én situasjon, kan være beskyttelse i en annen. Innenfor rusbehandling vil en ved tilbakeblikk i unges oppvekst oftest finne historier fylt av nederlag og belastninger.

Samtidig har vi kunnskap om at barn og unge mestrer hverdagen på tross av det umulige. Ulike forhold og hendelser i livet har bidratt til å beskytte dem. Kan kunnskap om resiliens eller beskyttende faktorer bringe noe nytt inn i arbeidet med barn og unge? Resiliens handler om "prosesser som gjør at utviklingen når et tilfredsstillende resultat, til tross for at barn har hatt erfaringer med situasjoner som innebærer en relativt stor risiko for å utvikle problemer eller avvik" (Rutter 2000, her i Borge 2004:15). Det forekommer store variasjoner når det gjelder hvordan barn og unge fungerer ut fra livsomstendigheter.

I Borge (2003) og Velleman & Orford (2001) omtales de barna som mot alle odds mestrer tilværelsen, som Løvetannbarn eller "survivors". Kunnskapen og arbeidet med resiliens må hentes ut fra omgivelsene, og ikke minst fra hovedpersonene selv: barn og unge. I forhold til de mest utsatte knyttes risiko til kaotiske hjemmeforhold, rusmisbruk eller psykiske lidelser hos foreldre, omsorgs- og/eller skrivevansker, manglende sosiale ferdigheter, venner med problemer, fattigdom eller lav sosio-økonomisk status. Og på tross av at vi opplever høyere velstand, er antallet

barn og unge som har behov for hjelp, økende. En regner at cirka 10% av unge har behov for hjelpetjenester, mens cirka 5% har større antisosiale problemer.

Barneverntjenesten er én av flere utøvere i arbeidet med barn og unge, og her ser en at antallet barn og unge som mottok hjelp i 2005, tilsvarte antallet innbyggere i en by på størrelse med Haugesund. I 2003 var det 36 000 som mottok hjelp, og i 2005 var det 39 200 barn og unge som fikk hjelp – en økning på 4,2%. For 13–17-åringene var det mor og far som hyppigst tok kontakt, etterfulgt av skolen (www.ssb.no). Er økningen i antall henvendelser et uttrykk for at foreldre eller skole på en annen måte enn tidligere, trenger støtte og mer veiledning i relasjon til de unge?

Fra rusbehandling erfares at personer som sliter med tynge rusmisbruk, har hatt en tidlig debut. Hvilken måte rusmidlene tas på, gir informasjon om mulige avvikende handle- og væremåter, og i vurdering av risiko skilles det mellom bruk og problemfylt bruk av rusmidler. Eksempelvis vil det å stikke seg i armen være en grenseoverskridelse, et normbrudd. Tidlig skoleskulk kombinert med det at unge søker hverandres fellesskap utenfor hva som er ønskelig, og at de samtidig deler ruserfaringer, forstås som risikosituasjoner. Dette fellesskapet er kanskje starten på en tilbaketrekning fra sammenhenger hvor voksne ønsker at de unge skal oppleve tilhørighet – i hjemmet, i skolen og sammen med venner. Er det problemer i forhold til foreldre eller andre voksne? Opplevs utestengning fra venner? Mestrer de ikke prestasjoner og forventninger i skolehverdagen? Er klasesene for store, skolene for uoversiktlige

eller læreren for vrang? Er de på utsiden? Trekker de seg tilbake fra kjedsomhet eller utestengthet for å søke seg mot nye fellesskap i håp om å finne tilhørighet og anerkjennelse andre steder? I dette nye fellesskapet kan rusen inngå som en opplevelse av noe positivt. Bjørge & Haaland (2001) fant et skulkeproblem blant 4,2% av personene i en ungdomsgruppe. Av disse hadde 64% brukt illegale rusmidler. For ungdomsgruppen som helhet var det 8% som hadde brukt illegale rusmidler. Forfatterne peker på at dette bør være et varsel om å sette inn tiltak overfor de som skulker. Er det samtidig et varsel om at en må vurdere hvordan skolehverdagen virker inn på de unge?

Risiko i ungdomstiden relateres til anti-sosial atferd, problemer på skolen, følelsesmessige problemer og ulike problemer i voksenalder. Modererende prosesser finnes gjerne i omgivelsene – skolen er en «tett på»-omgivelse. Hvordan kan et skolemiljø forhindre at drop-outs forekommer? Er det kun drop-out, eller kan det tidvis betegnes som «push-out» - at skolen skyver de unge fra seg? Gjennom barne-skolen opplevde en 16 år gammel jente det ene nederlaget etter det andre. I hovedsak handlet det om at hun hadde lese- og skrivevansker og vansker med å konsentrere seg. Foreldremøter på skolen opplevdes av foreldrene negativt og ga dem følelse av utilstrekkelighet.

Diagnoser var satt og tilbud tilrettelagt. Hver morgen var en «helvetestime» hvor målet var å få datteren til skolen. Så

begynte hun på ungdomsskolen. Etter kort tid kom beskrivelser av trivsel, lekse- ne gikk unna, og det var ingen problemer med motivasjonen hennes. Hun følte seg verdsatt av læreren – fikk vise annen kompetanse enn lese- og skrivekunnska- pen. Hun følte seg mesterlig god på nye områder som ble gjort synlige. Nå synger hun før hun går til skolen. Ineffektiv foreldredisiplin (manglende grensesetting), mangel på tilsyn og kontroll, fysisk straff fra foreldre, seksuelle overgrep, avvising fra voksne, lav selvfølelse, svake sosiale ferdigheter, avvising fra jevnaldrende, avvikende venner og mislykket skole- karriere betegnes som risikofaktorer. En finner kjønnslikheter når en ser på bak- grunnshistorier og den risiko som gutter og jenter har vært utsatt for. Men reaksjo- nene på eller konsekvensene av risikofak-

torene kommer ulikt til uttrykk avhengig av kjønn. Gutter er mest risikoutsatte de første ti leveårene, mens jenter er mest sårbare i tenåringstiden.

En skiller mellom internaliserende og eksternaliserende

problemer. Internaliserende problemer er de innadvendte, de som er mer tilbaketrukne, som depresjon, angst og psykosomatiske plager. Eksternalise- rende problemer er hyppigst hos gutter – utagerende gjennom kriminalitet, rus og skoleopposisjon. Andre uttrykksformer, som depresjon og psykosomatiske plager, er hyppigst hos jenter (Nasjonalt folke- helseinstitutt 2006). Jenter som er invol- vert i antisosial atferd, viser i større grad tilleggsp problemer. Det kan dreie seg om bruk av rusmidler, depressivt stemnings-

Modererende prosesser finnes gjerne i omgivelsene – skolen er en «tett på»-omgivelse. Hvordan kan et skolemiljø forhindre at drop-outs forekommer?

leie og suicidale tanker og atferd (Storvoll 2004). For gutter som søker anti-sosiale venner, vil risikoen forsterkes. Mens når det gjelder jenter, vil de som søker vennskap eller kjæresten med eldre gutter, ha en høyere risiko for problemutvikling. Rusen vil kunne inngå som kommunikasjonsmiddel og som opplevelse av mestring. Hvilke venner en søker, bidrar til å forsterke eller moderere risikoen. Det betryggende og gode venninnefellesskapet vil virke beskyttende. Som voksen må en, i nært samarbeid med den unge, opptre støttende for å hindre utestengning fra skole- og vennemiljø, før den unge utsettes for belastninger. Genetiske egenskaper tillegges i dag større vekt enn tidligere. Samspillet mellom arvelige forhold og omgivelsene inngår som muligheter eller begrensinger for utvikling.

Moe & Slinning (2003) undersøkte barn som hadde blitt eksponert for rusmidler i svangerskapet, og de fant at misbruket hadde gått mest utover guttene. Guttene scoret lavere enn jentene på områder som mental utvikling, språkutvikling, motorikk og sosial atferd. Genetisk, nevrobiologisk sårbarhet rammet flere guttebarn enn jentebarn (kilden.forskningsradet.no). Velleman & Orford (2001) undersøkte mødre som hadde brukt rusmidler under svangerskapet, og de fant at flere gutter i tidlig alder utviklet forstyrrelser som autisme, konsentrasjonssvikt, lærevansker, språkforstyrrelser og dysleksi, mens jentene i større grad utviklet spiseforstyrrelser og angst – problemer som først startet i ungdomsskolealderen.

Med bakgrunn i denne kunnskapen er det nødvendig å ha et langsiktig perspektiv. Hvordan kan en over tid arbeide slik at innsatsen fungerer som en buffer

mot denne sårbarheten? Kunnskapen om barn som har vært eksponert for rusmidler, vil hjelpe til med å holde fokus på mulige beskyttelsesfaktorer for problemene er blitt synlige. Genetisk risiko og risiko fra svangerskapet kan reduseres med mye støtte fra omgivelsene. I motsatt fall vil "lite varme" fra omgivelsene kunne forsterke risikoen (Rutter 2000).

En rekke belastninger knyttes til familien. Rusmisbruk, depresjon, høyt konfliktnivå og manglende struktur og tilsyn er risikoforhold, mens fravær av disse forholdene beskytter. Når det gjelder sosioøkonomiske forhold, er den materielle situasjonen en risiko som gjerne beskrives som den sosiale arv (Schultz Jørgensen 2005). Fokus på beskyttelse vil i arbeid med unge spesielt handle om at det finnes voksne i nettverket som er alternative og støttende voksne. De unge vil kunne trenge en alternativ base de kan flykte til når hverdagen blir for komplisert.

Loyd (1998) finner sammenheng mellom misbruk hos foreldre og søsken og utvikling av misbruk hos unge. Faktorer som er knyttet til oppdragelsesstil og praksis omkring familiestyling, øker risikoen. Studier peker på at skilte foreldre som gifter seg på ny, vil kunne virke beskyttende på gutter, mens på jenter virker dette mindre beskyttende (Loyd 1998:221). Velleman & Orford (2001) eksemplifiserer faktorer som kan moderere eller forsterke negativ utvikling hos barn av rusmisbrukende foreldre (relatert til alkohol). Gutter og jenter reagerer ulikt på vanskeligheter i omgivelsene, og forskjellige forhold reduserer eller øker negativ utvikling. Blant annet handler dette om barnets alder når problemene hos foreldrene starter, om sosioøkon-

miske forhold, om familiens størrelse og om barnets forhold til den av foreldrene som ikke bruker rusmidler. Gutter som har vokst opp i en stor familie, som har hatt en rusmisbrukende far, og som har hatt en dårlig relasjon til mor – kan være i en høyrisikogruppe. Mens jenter som har vokst opp i en liten familie, som har en far med alkoholproblemer, men som samtidig har hatt et godt forhold til mor, er ikke nødvendigvis i en høyrisikogruppe. I en familie hvor far er rusmisbruker og mor ikke er det, vil det være vesentlig å støtte mor slik at en påvirker beskyttende prosesser. Men ikke bare familiens påvirkningskraft er av interesse for arbeidet med unge som befinner seg i en risikogruppe.

I den senere tid er det framkommet kunnskap om at hjelperens stil, handlemåte og væremåte påvirker den unge positivt eller negativt. I et samarbeid med noen barnevernsarbeidere vurderte en slike mulige risiko- og beskyttelsesprosesser. Blant annet trakk en fram den “resiliente” voksne som beskyttende faktor – en person som inntreer som støtte, en guide eller veiviser i et komplisert terreng. Hvem er den resiliente voksne som representerer stabilitet for utsatte unge der hvor historiene preges av brutte løp, familier i oppløsning og manglende andre trygge relasjoner? Barnevernsarbeiderne reflekterte i forhold til en 14 år gammel jente: “Har vanskelig for å se at det er noen nære personer som kan være støttende. Mor og far skilt. Moren døde – vokste opp hos stefar, plassert

i fosterhjem – stefar misbrukte henne seksuelt og hadde selv rusproblemer.

Fosterforeldrene er skilt, utslitte – fikk det ikke til. Nå er hun hos oss. Tenkepause! ... Det blir vel vi som må være hennes resiliente støttepersoner?” Refleksjonen bidrar til å etterspørre voksenpersoner som over tid kan forsterke trygghet og gi forutsigbarhet i den unges hverdag. Forutsigbarhet berører også andre områder i de unges liv. Dette kan knyttes til moderniseringsprosesser forstått som kontinuerlige forandringer innen teknologi, kultur, produksjon og sosiale forhold. Omskiftelige samfunnsprosesser forsterker behovet for kompetanse, for å kunne gjøre konstruktive valg, som igjen får konsekvenser på det personlige plan. For sårbare unge vil sosial kompetanse virke styrkende og beskyttende. At en kontinuerlig utsettes for informasjon, gir et utall av valgmuligheter som skal forvaltes. Forventninger og kunnskap om hvordan en skal finne fram for seg selv, krever refleksjon slik at en forstår og ser sammenhenger for seg selv.

Hvem er den resiliente voksne som representerer stabilitet for utsatte unge der hvor historiene preges av brutte løp, familier i oppløsning og manglende andre trygge relasjoner?

Hvilke valg skal foretas? Hvorfor velge som en gjør? For sårbare unge vil det virke beskyttende å være inkludert, men noen vil kunne trenge en guide eller veiviser som en støtte i hverdagen. Risiko og muligheter for å utvikle beskyttende prosesser berører en rekke områder i et livsløp. Spesifikk kunnskap om beskyttende prosesser vil kunne styrke arbeidet med barn og unge. En vesentlig kunnskapskilde i dette arbeidet vil være barn

og unge, og for å kunne styrke arbeidet med risikoutsatte må unge betraktes som aktører. De må selv delta med sine betraktninger. En har i dag større kunnskap relatert til risiko enn til beskyttende prosesser. Samhandling med den unge og videre forskning vil øke kunnskapen for å kunne tilrettelegge for mer spesifikke beskyttende prosesser, og ikke minst for å kunne utvide forståelse for kjønnsforskjeller eller kjønnslikheter.

Artikkelen er tidligere trykket i publikasjonen: «Kjønnet og Udyret»

Om forfatteren:

Vibeke Johannessen: Prosjektsjef i Kompetansesenteret ved Stiftelsen Bergensklinikkene. Cand polit med hovedfag i sosialt arbeid.

Litteratur:

Bjørge, T., Carlsson, Y. og Haaland, T. (2001) Generalisert hat – polariserte fellesskap: Om konflikter mellom ungdomsmiljøer i en norsk by. Oslo: NIBRs Pluss-serie, 4/01.

Borge, A.I.H. (2003) Resiliens. Risiko og sunn utvikling. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Havik, T., Larsen, M.Y., Norstoga, S. og Veland, J. (2004) Barnevernet; forutsetninger og gjennomføring. Oslo: Universitetsforlaget.

Lloyd, C. (1998) Risk Factors for Problem Drug Use: Identifying vulnerable groups. London, UK: Tidsskriftet Drugs: Education, Prevention and policy, Vol. 5, No 3.

Rutter, M. og Rutter, M. (2000) Den livslange utvikling – forandring og kontinuitet. Hans Reitzels forlag. 2. utgave.

Schultz Jørgensen, Per (2005) Omsorgssvikt. I Anna von der Lippe & Simon R. Wilkinson (red.), Risikoutvikling. Tilknytning, omsorgssvikt og forebygging. Nova Rapport 7/05.

Storvoll, E.E. (2004) Antisocial atferd i ungdomstiden. En studie av kjønnsforskjeller i faktorstruktur, risikofaktorer, tilleggsproblemer og utvikling med alder. Nova Rapport 5/04.

Velleman, R. og Orford, J. (1999) Risk and resilience: adults who were the children of problem drinkers. Amsterdam: Harwood Academic

Nasjonalt folkehelseinstitutt (2006) Kunnskapsoppsummering om barns helse og miljø. Rapport.

<http://kilden.forskningsradet.no/c16881/artikkel/vis.html?tid=24014>

Moe, V. (2002) A prospective, longitudinal study of children prenatally exposed to drugs: prediction and developmental outcome at 4 1/2 years. Doktorgradsavhandling, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.

<http://www.ssb.no/vis/emner/03/03/10/barneverng/main.html>